

A közművelődés helyzete Miskolcon az I. világháború alatt, 1914–1918

MLAKÁR Zsófia

Culture, education and civil life in Miskolc during the World War I, 1914–1918

Miskolc preserved its own cultural character from the end of the 19th century more or less in the period of the I. World War too. The civil life was active with many cultural, social, educational and charitable foundations and associations, which worked during the war also. However the city's financial background became weaker because of the growing war expenses, the public supply was organized properly due to the city's excellent mayor, Ferenc Nagy. In such an economical environment cultural associations, artists, writers and the state-organizations got less financial support. In spite of that fact such associations, like the *Borsod-Miskolci Közművelődési Egyesület*, *Felső-Magyarországi Zeneművészeti Szövetség* or National Theatre of Miskolc organized many scientific talks, presentations, music and theatre performances during the big war. The growing population of the city required more educational institution, so despite of the war situation, many state and ecclesiastical school were built in this time. The exhibitions continuity didn't brake also, just its' theme changed. The so called soldiers of Miskolc, the '10-es honvédek' drew their impressions, experiences of the war and the collection of their drawings were exhibited in a large 'war exhibition'. The orchestra of the army also gave performances many times in the city and plays taken place on the battle-field was presented also. While the theatre's popularity decreased, the movies flourished

*



1. kép Dr. Nagy Ferenc polgármester.
Megay Géza felv. 1934.HOM F 7664

Az országszerte jellemző, általános lelkesült-ség, amely a háború kitörését ünnepelte átragadt a miskolci polgárokra is.¹ Ahogyan Nagy Ferenc polgármesteri beszámolójában fogalmazta:

Mindnyájan, akik itt vagyunk, közvetlen szemtanúi voltunk azon példátlan lelkesedésnek, mely dokumentálta, hogy az idők történelmi jelentőségét felismertük. Hazafias, áldozatkész polgáraink méltóan foglalták el azon helyet, mely városunkat súlyánál s tekintélyénél fogva megilleti. A város polgárai legelső felhívásra saját egyéni dolgaikat félretéve, versenyezve siettek a zászló alá, hová a városi tisztviselő, segéd és kezelő személyzet s alkalmazottak sorából 104 egyén vonult be.²

¹ THURZÓ NAGY 1968. 11.

² MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 266/kgy. 1914.

Azonban nem telt egy év, és a várost komoly próbatétel elé állították a megváltozott háborús viszonyok. Miskolc az I. világháború éveit sok tekintetben az ország nagy vidéki városaihoz igen hasonlóan élte meg, ugyanakkor a törvényhatósági jogú város adminisztrációja mintaszerűen szervezte meg a háborús évek viharai közepette a lakosság élelmiszer-, egészségügyi és egyéb közellátását. A város háborús évekbeli polgármestere, dr. Nagy Ferenc állami megbízatásai is jelezték: az általa kidolgozott miskolci modell országos szinten is követendő példává vált.³ Mindez olyan háttérrel jelentett Miskolc háború alatti kulturális és művelődési életében, amely lehetővé tette – a nehéz viszonyok ellenére, ill. a lehetőségekhez képest is – az oktatási, művészeti és kulturális élet megfelelő színvonalú fenntartását, sőt bizonyos területeken annak fejlesztését is (1. kép). A törvényhatósági bizottság 1914. évi egyik ülésén elhangzott megállapítás is ezt vetítette elő: „Midőn a város egymillió kétszáz ezer korona költségvetésének majdnem egy tizedét közel 125.000 koronát teszik ki a kulturális kiadások, ezzel anyagi erejét meghaladó mértékű oly áldozatot hozott, melyet tovább fokozni nem lehet.”⁴ A háborús helyzet azonban nem csekély anyagi terhet rótt a városra a kulturális-oktatási szervezetek működtetésében, így a város alapvető kulturális intézménye, a múzeum, nem is volt nyitva az I. világháború 4 esztendeje alatt, sőt az ismeretterjesztés is a minimális szintre csökkent. Ezért, amikor viszonylagosan konszolidált városműködést emlegetünk közművelődési, társadalmi-művészeti téren, hozzá kell tennünk, hogy a város egyik fő „kulturális fogyasztó” rétegét, a kereskedő-iparos polgárságot, illetve a vendéglátást, azaz alapvetően a szolgáltató szektort anyagilag nagyon megterhelte a háború, a gazdasági pangás jelei mutatkoztak: az éttermek egy részének bezárt, a háború kirobbanásának évében csődhullám söpört a vendéglős és szállodatulajdonosok, kereskedők körében.⁵

Közoktatás

A város közművelődésének fundamentuma egyértelműen a polgári korszak állami szerepvállalásának térnyerését mutató közoktatás területe volt. A ma hagyományosan a 3–16 éves korig tartó, a szervezett oktatás-nevelés kereteit adó rendszer az 1868. évi Eötvös József-féle közoktatási törvény bevezetésével nyerte el alapjait. Ekkor a korábban az egyház által működtetett intézményrendszer változatos arculatúvá, fenntartásúvá vált. Az állam, a község vagy város, az egyház és a vegyesen egyház és állami támogatás által működtetett oktatási intézmények éppúgy jelen voltak Miskolcon, mint az alapítványok által működtetett intézmények. Az óvodai ellátást a századfordulótól kezdve –lassan elhagyva a hagyományosan a szociális ellátás területének tekintett feladat-értelmezést – a közoktatás alapjaként kezdték tekinteni. A Miskolcon 1842 óta létező első óvodát hamarosan újabbak követték, az I. világháború idején Miskolcon nyolc óvoda működött, ebből egyet a korszak végére meg is szüntettek.⁶ Noha a város többször kérte az államtól a nagy anyagi terheket jelentő, egyébként is túlsúlyos és emiatt bővítendő óvodák átvételét, ez a terület megmaradt városi feladatnak.⁷

Az alsó fokú oktatás mára legelterjedtebb formája, a nyolcosztályos elemi iskola hazánkban először Miskolcon jött létre a diósgyőri munkások tömeges képzésre alakult hat osztályos elemi iskola továbbfejlesztésével.⁸ Az elemi iskolák szakmai felügyeletét a megyei törvényhatóságok keretében működő tanfelügyelők látták el, biztosítva a rendszer egységességét és a működésének alapjait (az elegendő számú tantermek, iskolaépületek és felszerelés biztosítását, korszerűsítését). A közügyé váló népoktatás élénken foglalkoztatta a sajtót is, és időről-időre az újabb iskolák nyitásának igénye, illetve a városi fenntartású intézmények állami működtetés alá vonása adott témát a helyi lapoknak.

³ SOMORJAI 2003. 186.

⁴ MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 266/kgy. 1914.

⁵ THURZÓ NAGY 1968. 20.

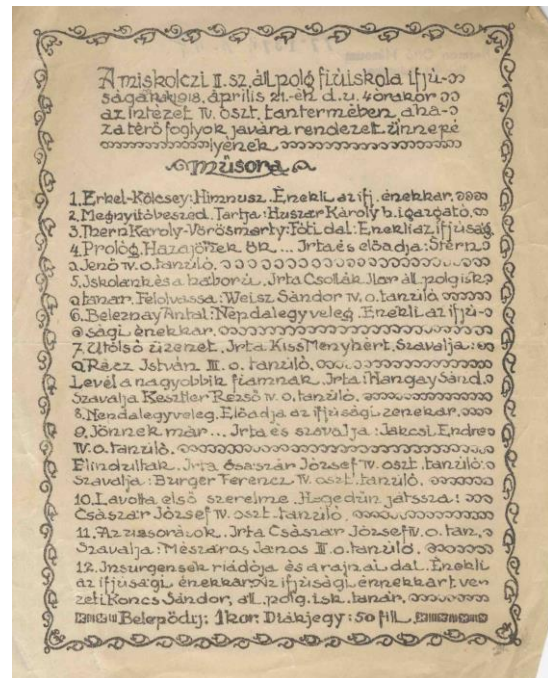
⁶ KAPUSI 2003. 890.

⁷ MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 21/kgy. 1914.

⁸ Keresztes Vencel gyári főtanító és Pittroff Károly iskolagondnok terjesztette fel tervezetét ezzel kapcsolatban a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztériumba 1913-ban, jóváhagyására csak 1921-ben került sor. DEÁK é. n. 23.

A megfelelő számú és korszerű, új igényeknek megfelelő ismereteket nyújtó iskolák működtetése a dinamikusan fejlődő város számára létkérdés, s mondhatni a város szellemi nyitottságának, közművelődési arculatának záloga volt. Míg a századforduló előtt többségben az egyházak tartották fenn az iskolákat, amelyek szerepe a háború alatt is meghatározó maradt, addig a háború előtti évtizedben megkezdődött az új polgári jellegű és fenntartású oktatási intézmények létrejötte. Az első városi fenntartású, 1885-ben létrejött elemi iskola után az 1890-es évek alapítási hulláma következett. Az egyes esetekben az egyházaktól megvásárolt városi iskolák alacsonyabb tandíja nagy vonzerőt jelentett a szegényebb polgárok gyermekeinek. Ugyanakkor a város közoktatásának képét színesítette az 1901-ben megnyitott Erzsébet Izraelita Népiskola is. A Miskolccal lassan összenövő Diósgyőrben természetesen működtek korszerű, a gyár és az állam által közösen fenntartott fiú- lányiskolák. A lakosságszám növekedése miatt azonban hamarosan Diósgyőrben és az önálló településnek számító Majláthon, valamint Újdiósgyőrben is újabb állami iskolákat kellett nyitni, erre Hidvégi Benő tanfelügyelő – újabb és újabb kimutatások tanúsága alapján – Miskolcot is ösztönözte. Hamarosan lezajlottak Miskolc város és az állam között az iskolák állami tulajdonba adásáról szóló tárgyalások, amelyek eredményeképpen 1909-ben megnyílhattak a Szent István úti és Kun József utcai modern 12 tantermes állami elemi iskolák. A további népességnövekedés azonban hamar túlzúsúltságot eredményezett, és ennek okán további állami elemi iskola alapítását igényelte, amelyről döntés született ugyan, megnyitását azonban egy időre a háború megakadályozta, és a háborús körülmények csupán ideiglenes megoldásoknak engedtek teret.⁹ Ennek ellenére a háború alatt tovább működtek az állami elemi iskolák, korszakunkban az 1917-ben született polgármesteri jelentés alapján kilenc elemi iskola működött, amelyből három állami, négy a római katolikusok, egy a reformátusok és egy az izraeliták fenntartásában működött, összesen 5444 beiratkozott tanulóval.¹⁰

A közoktatás alapját jelentő kötelező elemi iskolák rendszerére épültek a felsőbb népiskolák, illetve a nagyobb községekben a polgári korszak új igényeivel összhangban, a polgári fiú és leányiskolák. A törvény ezekben az intézményekben a fiúk számára már 6 éves, a lányok számára 4 éves oktatást írt elő. Miskolcon ilyen intézmény volt a Tiszánineni Református Egyházkerület Miskolci Felsőbb Leányiskolája, amely éppen a háború alatt kezdett nyolc évfolyamos gimnáziummá szerveződni,¹¹ a Miskolci Érseki Felsőbb Leánynevelő, amely csakúgy, mint az előbbi, egyszerre népiskola és felsőbb leányiskolaként működött 1878 óta az érsekség fenntartásában. A gyakorlatiasabb és a nők képzésére is nagyobb gondot fordító oktatás iránti egyre nagyobb társadalmi igény ezt az intézményt kiemelte korábbi elzártságából, így 1907-től polgári iskolaként működött tovább.¹² Ugyanakkor a törvényben előírt polgári iskola állítására vonatkozó kötelezettségnek először a város tett eleget, amikor 1878-tól előbb a lányoknak, majd 1881-től a fiúknak is megszervezte az állami leány és fiú polgári iskolát (2. kép).



2. kép: Műsorlap a II. sz. miskolci állami fiú polgári iskola 1918 áprilisában a hazatérő foglyok tiszteletére szervezett ünnepélyéről. HOM HTD 77.137.1.17.

⁹ KAPUSI 2003. 899.

¹⁰ MNL BAZML IV-1903/a 9. köt. 301/kgy. 1917.

¹¹ Ez a folyamat már 1914-ben megkezdődött a város anyagi támogatásával, amikor hatosztályos szervezték az iskolát. HALMAY-LESZIH 1929.; MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 164/kgy.15735/ki. 1914.

¹² KAPUSI 2003. 904.

Ezek összevont irányítását és az iparostanonc-képzés befogadását az intézmény falai közé, a tehetséges Gálffy Ignác végezte 1881-től, megteremtve a későbbi kereskedelmi iskola alapjait, ugyanakkor 1889-ben előbb a két polgárit, majd 1894-ben a kereskedelmi iskolát is az állam teljes körűen fenntartása alá vonta, és lassan szétválasztva ezek működését, külön épületekbe helyezte el.¹³ Itt érdemes megjegyezni, hogy az 1908-ra elkészült modern iskolaépület – a mai Berzeviczy Szakközépiskola épülete –, amelybe a fiú kereskedelmi iskola került, a háború alatt szinte végig katonai kórházként működött.¹⁴

Szakképzés

Az 1870-es évek végén kezdték el megszervezni a szakképzés alapját jelentő ipari tanonciskolákat a városban. Az erre épülő ipartanodák és középfokú szakiskolák, illetve felsőfokú (ma középfokú) leány és fiú kereskedelmi iskolák csak lassan alakultak ki és rendeződtek egységes struktúrává. A tanonc-képzés három éves volt és vasárnaponként, illetve hetente három este zajlott. Felügyeleti szerve pedig az Országos Iparegyesület volt.¹⁵ A város női ipariskolája a kezdetekben egyesületi kezdeményezésre indult, majd városi fenntartásba került és egészen 1917-ig a Papszeri múzeumépület négy helyiségében működött, amikor is át kellett adnia helyét a leány felsőkereskedelmi iskolának és létjogosultsága is megkérdőjeleződött a háború idején folytonosan csökkenő tanulólétszám mellett, amely 1917-ben már csak 23 fő volt,¹⁶ illetve az igények átalakulásával, új iskolatípusok megjelenésével.¹⁷ Az 1912-ben megnyílt fémipari szakiskola megnyitását a Csabai kapuban egyértelműen a közeli vasipari üzemek indokolták, azonban a háború megakadályozta az önálló iskolaépület felépítését, mely csak 1927-re készült el a Soltész Nagy Kálmán utcán. Itt már újabb szakokkal kibővülve a város jelentős középiskolájaként működött tovább. Az 1917-ben ide beiratkozott tanulók létszáma 88 fő volt.

Középiskolák

A város középfokú oktatásának történelmi gyökerei nagyon messzire nyúlnak vissza. A középkori eredetű, a város központjában található iskolaépület, a mai Papszeri múzeumi kiállítóhely a 16. századi kis kollégiumból rangos gimnáziummá nőtte ki magát, és egészen 1898-ig a református gimnáziumnak adott teret.¹⁸ A fokozatosan bővülő tanulói és tanári létszám jellemezte gimnázium állami támogatás és magánszemélyek adományai mellett modern, új épületbe költözhetett 1898-ra (ma: Lévy József Református Gimnázium). Ekkortól 1916-ig évente átlagosan 400 tanulót oktattak falai között, 1917-ben ez a létszám már 510 tanuló volt.¹⁹ Később ez a tanuló-létszám tovább növekedett. A városban nem csupán reformátusok által kedvelt intézmény városszerte és országosan is elismert tanáregyenységek egész sorát tudhatta magáénak, mint Porcs Kálmán, Kiss Lajos, Márczy Béla, Vértesy László vagy dr. Kosztolányi Zoltán.

Hasonlóan színvonalas, a város életében meghatározó szerepet játszó intézmény volt a 18. századtól adatható, minoriták iskolájából állami tulajdonba kerülő Miskolczi Királyi Katolikus Fráter György Gimnázium. A minoriták által építtetett templom és rendház mellett 1730-ra a kezdetleges iskolaépület is felépült, amely azonban csakhamar fejlesztésre szorult. Mai jogutódja az 1911 óta az iskolának helyet adó, Orczy Gyula építész tervezte, Hősök terén álló épületben működik. A világháború nem kímélte az intézményt, hiszen nem sokkal az átköltözés után katonai kórház céljaira foglalták le.²⁰ A súlyosabb sérülteket ellátó kórház magas működési költségei miatt 1915 októberében

¹³ HALMAY–LESZIH 1929. 220.

¹⁴ HALMAY–LESZIH 1929. 221.

¹⁵ DEÁK é. n. 15.

¹⁶ MNL BAZML IV-1903/a 9. köt. 301/kgy. 1917.

¹⁷ DOBROSSY 2003/b. 917.

¹⁸ 1829-től lyceumként működött, tehát filozófiai képzést is adhatott, 1839-től pedig magyar tanítási nyelvűvé vált és az alapfokú oktatás elvált a 6 évfolyamos gimnáziumi képzéstől. 1859-ben alapított Kazinczy önképzőköre jelezte a nemzeti elkötelezettségét. HALMAY–LESZIH 1929. 216.

¹⁹ MNL BAZML IV-1903/a 9. köt. 301/kgy. 1917.

²⁰ THURZÓ NAGY 1968. 15.; MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 271/kgy. 32490/ki. 1914.

Egyesületek

A századfordulót követően kialakult új típusú művelődési igényeket részben a már létrejött országos struktúra igyekezett kielégíteni a minisztériumi felügyelet mellett működő oktatási és művelődési, közgyűjteményi intézmények hálózatával, illetve a speciális, helyi igények kialakították a maguk körök, egyletek formájában működő szervezeteit, illetve kevésbé formális művelődési alkalmaknak teret engedő csoportosulásait.

A szakmai-foglalkozási alapon létrejött és a megszólított rétegek igényeihez alkalmazkodó művelődési egyletek már jórészt az 1870–1890 közötti évtizedekben megalakultak Miskolcon, a Miskolczi Polgár Egylet már 1837-ben, majd a szintén korai Borsodi Orvos-Gyógyszerész Egylet 1865-ben, vagy a Református Fillér Egylet 1867-ben. A századforduló után is szépen szaporodtak azok a társas szórakozást, szakmai tájékozódást, érdekvédelmet és művelődést szolgáló egyesületek, amelyek már székházzal is rendelkeztek a városban, segélyezték tagjaikat, és külön szakosztályokat alakítottak. Ilyen volt az 1904-ben alakult Miskolci Iparoskör, vagy az alapszabályát megalkotó Felsőmiskolci Műkedvelők Önképző és Dalköre.³² A gazdasági és szakmai alapon megszerveződő egyletek egész sorát láthatjuk működni a világháború előestéjén a különböző felekezetek kiházasító egyleteitől kezdve a szakmai alapon szerveződő Miskolci Tisztviselők Köre³³ vagy a Miskolc-Diósgyőri Mérnök Egyesületig³⁴ bezárólag.

Speciálisnak tekinthetők ugyanakkor a döntően a nők tevékenységéhez kötődő egyesületek. A korszakban a nők számára a családi életen kívül a közélet egyetlen terepe a háború előtt a jótékonykodás volt, amelyet főként vallási keretektől kinövő, vagy azon belül működő egyletekben gyakoroltak.³⁵ Ezt a helyzetet változtatta meg a háború, amely nagyobb szerepvállalást engedett, sőt várt el a nőktől, mind a munka, mind a családi élet területén, és megnyitotta a közélet egyéb tereit is számukra. A háború kezdetén az egyleti munka még megmaradt a hagyományos jótékonykodás és betegápolás keretei között, amelyet a polgármester ilyen szavakkal méltatott 1914-ben: „A társadalmi áldozatkészségről szólva meg kell emlékeznünk a Veres Kereszt Egylet odaadó, buzgó működéseiről. A város hölgyei-neveiket később fogjuk nyilvánosságra hozni-versenyezve siettek a sebesültek odaadó gondozására és ápolására.”³⁶ A frontokon harcoló férfiak eltűnése az otthonokból és a munkahelyekről azonban fokozatosan új területeken engedte feltűnni a nőket. Erre a megváltozott helyzetre a korabeli sajtó is élénken reagált, és igyekezett új mederbe terelni a nők szerepvállalását, elismerve, hogy egyre fokozottabb felelősséget kell vállalniuk a közéletben és a munkában egyaránt.³⁷

Különlegesek voltak még a patronálók irányítása alatt működő ifjúsági egyesületek, amelyek főként a segélyezésre, önművelésre, szórakozási, testedzési célokra alakultak. Az egyházi egyesületek főként a karitatív, szociális munka támogatására jöttek létre, de ezek korántsem tettek olyan népszerűsége a városban, mint a társasági előkelő hölgyeknek a segélyezésre, közhasznú jótékonykodásra lehetőséget kínáló alternatív egyletek. Ilyenként működött 1903-tól a híres Miskolci Vízcsőpp Társaság,³⁸ vagy az 1887-től Miskolcon is fiókegyletet alakító Magyar Vörös Kereszt Egylet.³⁹ A sportegyesületek a századforduló nagyon jelentős intézményei voltak, eleinte sportágakra koncentrálnak jöttek létre, de később erős társadalmi rétegződést és szakmánkénti elkülönülést mutattak.

Néhány egylet szorosan a közművelődés ügyét szolgáló rétegek számára jött létre, mint a Miskolczi Tanügyi Kör 1881-ben, vagy a Borsodmegyei Általános Tanító Egylet 1890-ben.⁴⁰ Témánk szempontjából azonban a legjelentősebb mégis a Miskolczi Közművelődési Egylet, mely 1893/94 fo-

³² DOBROSSY 2003/b. 728.

³³ DOBROSSY 2003/b. 735.

³⁴ DOBROSSY 2003/b. 736.

³⁵ Ilyen volt a miskolci Izraelita Leányegylet 1908-tól, a Miskolci református Női Filléregylet már 1867-től, az Evangélikus Nőegylet 1899-től és a Miskolci római katolikus Nőegylet 1890-től. Az 1917-ben létrejött Katolikus Tisztviselők Miskolci Egyesülete már erősen kívül állt az egyházi befolyáson. DOBROSSY 2003/b. 738.

³⁶ MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 266/kgy. 1914.

³⁷ *Miskolczi Napló* 1914. júl. 23.

³⁸ DOBROSSY 2003/b. 761.

³⁹ DOBROSSY 2003/b. 764.

⁴⁰ LÉNÁRT 1994.169.

lyamán jött létre és bármely férfi és nő, vallási vagy szakmai hovatartozástól függetlenül, tagja lehetett. 1899-ben Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesületté alakulva megindult a szakmai professzionalizáció útján, és hamarosan a megyei szinten megalakuló szervezett gyűjteménnyé válva, kilépett a laikus társadalmi szintű működés területéről. Ezek mellett természetesen a közművelődést szolgálta a legtöbb szakmánként szerveződő egyesület is, amennyiben szinte mindegyiknek alapszabályában foglalt céljai közé tartozott a tagjainak igényes, magas színvonalú szórakozását, művelődését elősegíteni. Ezt mutatták az egyesületek székházaiban működő könyvtárak és az általuk szervezett irodalmi és zenei estek, kulturális célú, olykor jótékonyossággal összekapcsolódó összejövetelek szervezése.

A Miskolci Dal- és Önképzőkör vagy a MÁV Miskolczi Dal-és Önképző Köre már nevében is hordozta a más esetekben csak az alapszabályokban rögzített önművelésre és igényes kikapcsolódásra vonatkozó szándékot.⁴¹ Ez egészen széles spektrumon mozoghatott, hiszen a felolvasó estek és ismeretterjesztő előadások vagy az amatőr színelőadások éppúgy részét képezték tevékenységüknek, mint az éves, rendszeresen megtartott közgyűlések, a nyári kirándulások vagy a bálók, estélyek és jótékonyági célú vagy városi és országos szintű kezdeményezéshez kapcsolódó összejövetelek, előadások.⁴² Már ezekből is kirajzolódik Miskolc közművelődésének azon jellegzetessége, amely nagyvárosainkat általánosan jellemző sajátosság volt: az egyesületi és közművelődési tevékenység sokszínűsége, ugyanakkor erős rétegződése: a kispolgári rétegek alacsonyabb igényeihez igazodó színvonalú előadásoktól a magas kultúra közvetítésére szánt, a leginkább a Közművelődési Egyesület, illetve a Miskolci Tanügyi Kör, majd a Borsodmegyei Általános Tanítóegylet által képviselt, országos szinten elismert művészek, költők, írók, szakemberek közreműködésével megvalósuló rendezvényekig.⁴³ Tekintettel arra, hogy ezek az intézmények mind szervezetüket, mind működésüket tekintve teljes önállóságot élveztek, tagjaik pedig erősen támogatták egymást szociálisan is, illetve érdeklődésüknek megfelelő szinten elégitették ki kulturális igényeiket, meghatározó szerepet vittek a korszak városi közművelődésének szervezésében. Mindehhez hozzájárult, hogy az egyre növekvő kereskedelmi-ipari központnak számító Miskolc a világháború éveiben lakosságát tekintve is óriási növekedésen ment keresztül,⁴⁴ amit a szervezett, intézményesített közművelődés, főként a közoktatás, nem tudott követni.⁴⁵

A világháború kitörése előtt, 1913-ban a miskolci egyesületek számának csökkenéséről értesülünk: mindössze 17 működő szervezetről tesznek említést.⁴⁶ Ennek hátterében az állt, hogy 1912. évi XLIII. sz. törvény lehetővé tette a Belügyminisztériumnak, hogy megtiltsa új egyesületek létrehozását, háború esetén pedig feloszlatassa a korábban bejegyzett önkéntes szervezeteket is. Ez emelkedett törvényerőre az 1914. évi 5735. számú rendelet kibocsátásával.⁴⁷ Tehát a világháború kitörése sok tekintetben megváltoztatta a közművelődés nem intézményesített rendszerét, az egyesületek alapításának 1914. augusztus 31-én történő betiltásával, illetve a már meglévő egyesületek szigorú ellenőrzésével. A polgári forradalom ismét lehetővé tette ezek szabad megalapítását egy rövid időre az 1919. évi III. törvénnyel, de a polgárháborús viszonyok, a Tanácsköztársaság időszaka nem hagytak időt a visszarendeződésre, bukása után pedig egy gyökeresen más, új korszaknak teret nyitó struktúra kiépülését hozták magukkal az események, de ez már túlmutat kutatásunk időhatárain.

⁴¹ LÉNÁRT 1994. 172.

⁴² LÉNÁRT 1994. 174.

⁴³ LÉNÁRT 1994. 175.

⁴⁴ MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 266/kgy. 1914.

⁴⁵ Ezt látszanak alátámasztani a bizottsági jegyzőkönyvek, a sajtó és a pedagógusok civil szervezetei, de a város ünnepelt tankerületi vezetője is, akinek tevékenységét a korszakban főleg annak tekintetében értékelték, hogy újabb és újabb állami iskolák és óvodák építését támogatva és szervezve igyekezett a zsúfoltságon, terem és tanítóhiányon úrrá lenni. Részletesen összegzi a helyzetet az a polgármesteri jelentés, mely az 1917-es évben hangzott el. MNL BAZML IV-1903/a 9. köt 301/kgy. 1917.

⁴⁶ *Ellenzék Naptára az 1913-as évre*. Szelényi és Társa, Miskolc, 1912. Egyesületek és körök. 218-225.

⁴⁷ PÁSKÁNDY 1941. 9., illetve LEHOTAY 2011. 72., illetve *Igazságügyi Közlöny* XXIII. (1914)/8. 469. (1914. aug. 14.)

Múzeum

A fent vázolt élénk egyesületi élet a közművelődés és múzeum ügyében különös jelentőséggel bírt Miskolcon is, hiszen az 1893-ban megalakult Miskolczi Közművelődési Egyesület⁴⁸ azt – a később az elnevezésébe is felvett – kettős feladatot látta el, amely egyszerre igyekezett az intézményesült szakmai múzeumi munkát és értékőrzést, valamint a közművelődést szolgáló társas rendezvények szervezését végezni. Soltész Nagy Kálmán polgármester és Szendrei János, a város történetének monográfusa olyan modellt alkottak meg az egyesület keretei között, amely mind a finanszírozásban, mind a működés szervezeti kereteiben máig inspiráló egységet teremtettek az említett célok között. Az egyesület nevében is jelezte az átalakulást 1899-ben, amikor Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egylet néven alkotta újjá alapszabályát.⁴⁹ 1902-ben megnyílt az első múzeumi kiállítás és megjelent a múzeum első katalógusa is. Az egyesület egyes szakosztály-vezetőinek kinevezése pedig olyan, a város szempontjából kiemelkedő tudású és tehetséges szakemberek csoportját helyezte az egyesület elnökségébe, akikre máig tisztelettel emlékeznek a város.⁵⁰ Közülük csak néhányat megemlítve időrendben elsőként Petró József ügyvéd vezette az egyesületi múzeumi szakosztályt 1907-ig. Őt váltotta Gálffy Ignác felsőkereskedelmi iskolaigazgató, aki egyben a múzeum specializálódó tevékenységét is jelző régészeti szakosztályt is vezette. Budai József a növénytan, ásványtan és földtan szakosztályi vezetője az egyesület bizottságának is elnöke volt, ebben a szerepében Molnár József tanár váltotta.⁵¹

A vezetők – múzeumőr minőségben – évtizedeken át képviselték a múzeum ügyét a városban, különösen igaz ez az 1907-től egészen haláláig a múzeumért tevékenykedő Gálffy Ignácra. Céljuk egyértelműen Borsod megye és Miskolc történetének és múltjának, növény-és állatvilágának, geológiai és egyéb sajátosságainak, általában a helyi értékeknek a széles körű gyűjtése és bemutatása volt.⁵² A múzeum gyűjteménye egyre gyarapodott a sajtóban is megjelenő adományozók egymást buzdító nemes felajánlásai révén. Az első kiállításban bemutatott könyvtár, érem-és oklevéltár mellett impozáns, a mai látogatót is vonzó bükki és a környék flóráját és faunáját felvonultató, földrajzi mikrokörnyezetet is imitáló részleteket láthatott a nagyközönség a mai Papszeri kiállító-épület hat helyiségében.⁵³ Az emeleten bemutatott, folyamatosan bővülő és átrendeződő régészeti és történeti gyűjtemény mint állandó kiállítás egészen a világháború kezdetéig megtekinthető volt, ekkor azonban bezárták a múzeumot, amely 1918-ig, korszakunk végéig zárva maradt.⁵⁴ A háború alatt az épület földszintjén berendezett „Katona Otthon” 1915-től a tisztek pihenését, rekreációját, szórakoztatását szolgálta olvasási és művelődési lehetőségekkel. Felolvasóestek, irodalmi rendezvények, könyvtár szolgálták a sebesült vagy szabadságát töltő tisztek pihenését.⁵⁵ A háború alatt jelentős változást jelentett, hogy a Közművelődési Egyesület még 1913-ban átadta a Múzeumot Borsod vármegyének, illetve Miskolc városának. Tevékenysége megmaradt közművelődési, tudományos ismeretterjesztő céljainak megvalósításánál, a múzeum ugyanakkor a város felügyelete alá került, és épülete számos, a kényszerhelyzet szülte funkcióval bővülve, már-már ellehetetlenült a múzeumi használat tekintetében.⁵⁶

⁴⁸ TÓVÁRI 2003. 769.

⁴⁹ DOBROSSY 2003/b. 932.

⁵⁰ *A Borsod-Miskolczi közművelődési és múzeum egyesület 1901. évi évkönyve.* Forster-Klein-Ludvig Ny., Miskolc, 1902. 14. Az itt található egyesületi tagnévsor és Miskolc város törvényhatósági bizottságának tanügyi és közművelődési, valamint zenedeli szakbizottságának tagjai évről évre ismétlődően a világháború idején is megegyeznek, ami az egyesület magas színvonalon működésén túl városi támogatottságát szavolta, elismertségét is mutatta lásd: MNL BAZML IV-1903/a 7. köt. 5/kgy. 1915.

⁵¹ LÉNÁRT 2003. 933.

⁵² LÉNÁRT 2003. 933.

⁵³ SZABADFALVI 1987. 91.

⁵⁴ LÉNÁRT 2003. 934.

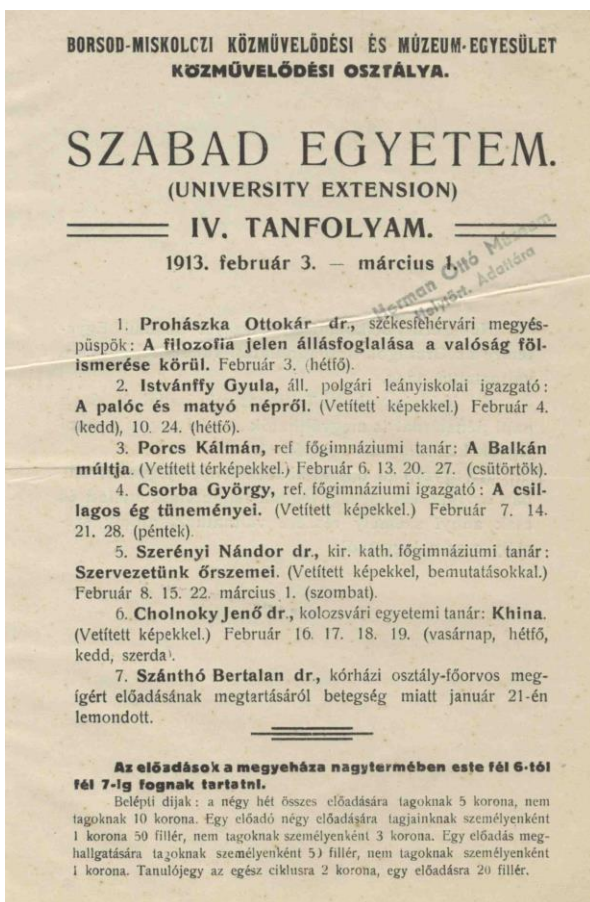
⁵⁵ DEÁK 2003. 836.

⁵⁶ SZABADFALVI 1987. 94.

Könyvtár

Az 1899-ben létrejött Közművelődési és Múzeum Egyesület további jelentős tevékenysége a városi közkönyvtár működtetése, amely alapvetően meghatározta a település kulturális életét. A közkönyvtár elődjének az Evangélikus Egyházközség 1878-ban átadott könyvtára tekinthető, amely 1901-es katalógusa szerint közel tizenegyezer kötetet számlált. A két könyvtár kapcsolata szoros volt, de a Múzeumi Egyesület saját gyűjteménye, Brósz Károly könyvtáros vezetése alatt, egyelőre csak tudományos segédkönyvtár volt,⁵⁷ ezért, érthető módon, egyre több alkalommal jelent meg a sajtóban is a nyilvános közkönyvtár ügye. Horváth Lajos főrendiházi tag, Miskolc díszpolgára könyvhagyatékának átvétele, majd a Múzeum és Közkönyvtár 1914-től történő városi átvétele újabb fordulatot hozott az ügyben. A könyvtár gyűjteménye folyamatosan bővült, az 1920-as évek első felében tízezer kötet körül járt az állomány, de még 1927-ben sem volt állandó épülete, továbbra is a szűkös Papszeri épületben működött mint az egyedüli közkönyvtár a városban.⁵⁸

Ismeretterjesztés



4. kép A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület Szabadegyetemének programja, 1913.
HOM HTD 69.5.168.1.68.

Az országban egyedülálló módon a fővároson kívül csak Miskolc büszkélkedhetett egy olyan tudományos-ismeretterjesztő előadásorozattal, amely a Közművelődési Egyesület rendezésében rendszeresen nyújtott lehetőséget a városi tudományos intelligencia munkájának megmutatására és a meghívott előadókon⁵⁹ keresztül az országos tudományos munka spektrumának bemutatására.⁶⁰ A Miskolci Szabadegyetem rendezvénysorozata a sajtóban is rendszeresen megjelent az elhangzott előadások értékelésével, összefoglalóival. Nagy Ferenc 1913. november 3-án elhangzott előadása után a következő lelkes szavakkal értékelték az előadás-sorozat sikerét. „*Mi jó miskolczi polgárok természetesen és érthető önérettel hangoztatjuk. Mi vagyunk az országban a második és utolsó város, ahol ilyenmü intézmény van. Az első Budapest, utána mi... A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület Közművelődési Osztálya a tegnapi ünnepélyes megnyitásával az ötödik évfolyamát kezdte meg (ti. a Szabad Egyetem előadásoknak) [...]* Ünnepe ez a megnyitó városnak, az azt alkotó polgárságnak is. Olyan polgárság, amely a maga erejéből tartja fenn ötödizben a szabadoktatási intézmények koronáját, a Szabadegyetemmel örömmel tehetem közzé-folyton növekvő hallgatóság teljes érdeklődése mellett” (4. kép).⁶¹

⁵⁷ BEREZ 1999. 41.

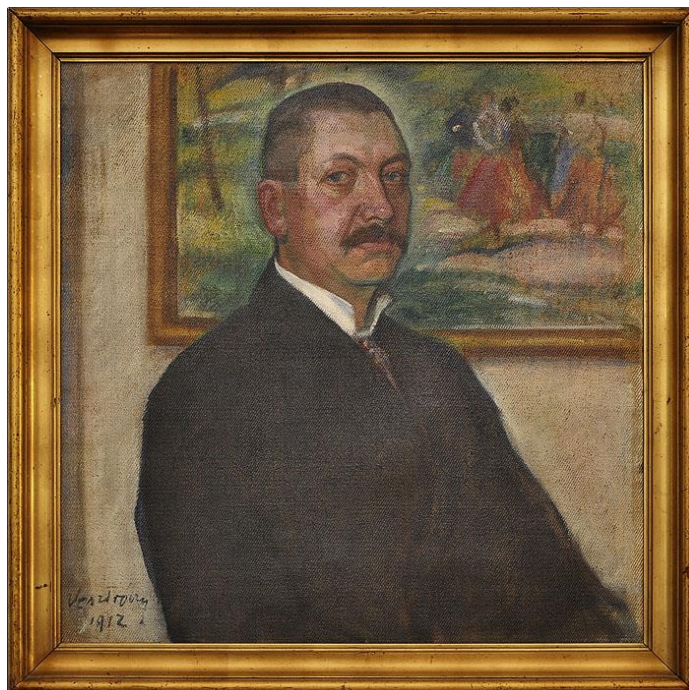
⁵⁸ BEREZ 1999, 61.

⁵⁹ Olyan országosan jelentős véleményformáló előadók is megfordultak itt, mint Prohászka Ottokár püspök vagy Giesswein Sándor kanonok. DOBROSSY 2003/b. 841.

⁶⁰ Az előadók között voltak dr. Nagy Ferenc polgármester, dr. Gencsi Samu ügyvéd vagy Zábrátzky György esperes-plébános, dr. Fieber Henrik, Láng Gyula vagy Rézler Gyula is.

⁶¹ *Miskolczi Napló* 1913. nov. 5.

Érdeemes megemlíteni, hogy a háború előtt ugyan nem túl széles, de fontos értelmiségi réteget vonzó előadásokat szervezett Miskolcon a Társadalomtudományi Társaság is, amelynek előadója volt többek között a város egykori tanítónőjétől, Kaffka Margit költőtől kezdve⁶² Vértessy Sándor helyi gimnáziumi tanárig számos jeles előadó.⁶³ Az ismeretterjesztő előadások sorába illeszkedtek a Miskolczi Katolikus Kör vagy a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara, az Izraelita Nőegylet⁶⁴ és a miskolci Jogászkar előadásai is. Noha a háború egy időre megakadályozta a múzeum által békeidőkben folytatott tevékenységet, a Közművelődési Egyesület lelkes és színvonalas munkát végző tagjai révén az irodalmi és tudományos előadások, felolvasó estek nem maradtak teljesen el,⁶⁵ ahogyan az iskoláknak nyújtott páratlan szemléltető, szakórák megtartását segítő környezet is folyamatosan rendelkezésre állt. Az oktatás és közművelődés szolgálata mellett városunk történész, régész, néprajzos kutatói a háború előtt a Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeumegyesület Évkönyveiben rendszeresen publikálhatták legújabb kutatási eredményeiket. Dr. Kadics Ottokár például a háború alatt is töretlenül folytatta kutatásait a Szeleta barlangban.⁶⁶



5. kép: Vesztróczy Manó: Balogh Bertalan portréja (1912) Vásznon, olaj, 70X70 cm.
HOM Miskolc Galéria, Ltsz. 2011.79. (GYULAI 2000. 26.)

Az ismeretterjesztés háború alatti visszaszorulása, sőt időnkénti szüneteltetése a közvéleménynek is feltűnt, ezt igazolja a sajtóban 1916 áprilisában megjelent rövid híradás a Gálffy Ignác által alapítandó új társadalmi köréről, mely szerint Gálffy célja „Miskolcz városának, valamint nagy vidékének szétforgácsolt intelligens középosztályát olyan egyesületbe tömörítse, ahol a sokféle tagozódott középosztály minden rétege feltalálja a maga érdekelttségét, a maga különleges társadalmi és kulturális szükségleteit”.⁶⁷ Az új intézmény létrehozásának erőfeszítései azt jelzik, hogy egy időre megszűnt a Közművelődési Egyesület korábbi intenzív működése, és ezt a kiáltó hiányt igyekeztek egy új szervezet létrehozásával orvosolni.

⁶² *Miskolczi Napló* 1913. nov. 27.

⁶³ *Miskolczi Napló* 1913.dec. 3.

⁶⁴ THURZÓ NAGY 1968. 22. A Nőegylet művészestélyén 1914 januárjában Karinthy Frigyes író *Legenda a költőről* című novelláját olvasta fel.

⁶⁵ THURZÓ NAGY 1968. 42.

⁶⁶ THURZÓ NAGY 1968. 42.

⁶⁷ *Miskolczi Napló* 1916. ápr. 26.

Képzőművészet

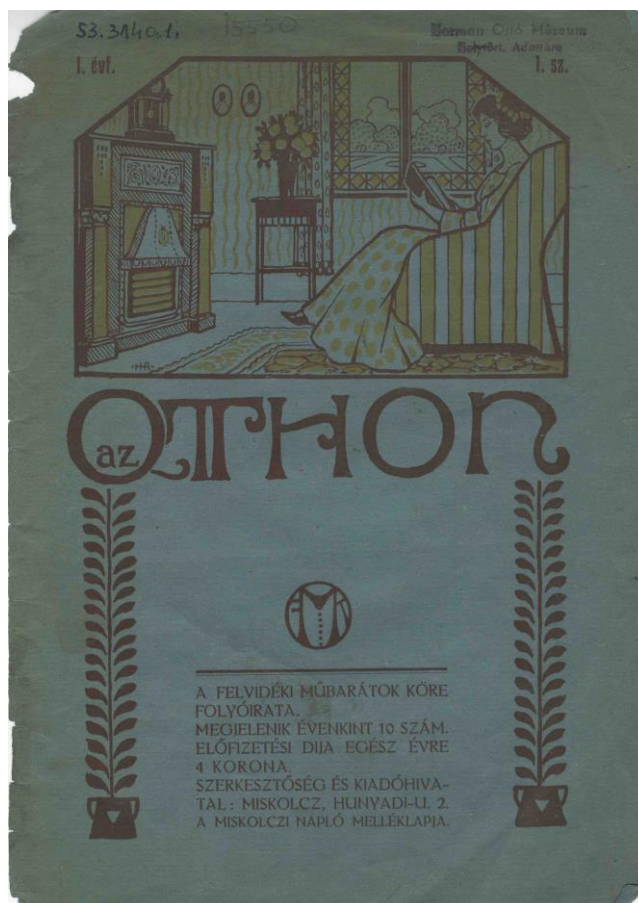


6. kép:

A Magyar Képzőművészek Egyesület
Balogh Bertalan tiszteletére szervezett
vacsorájának meghívója.
HOM HTD 60.119.1.2.

A háború kitörése előtt a Múzeum volt a város egyetlen rendszeres képzőművészeti kiállítóhelye, ahol Balogh Bertalan (5. kép)⁶⁸ szervezőmunkájának köszönhetően az 1905-től Miskolcon is megjelenő ún. felvidéki vándorkiállítások is szerepeltek (6. kép). A közönség így láthatta többek között Fényes Adolf, Szinyei Merse Pál, Benczúr Gyula, Rippl-Rónai József vagy Tornyai János alkotásait.⁶⁹

A városháza díszterme is helyszínül szolgált egyes eseti kiállításoknak, és a Felvidéki Műbarátok köre is tartott rendszeres aukciókat, és a régiséggyűjtők kincseinek seregszemléje is színesítette a városi kulturális életet, amint ezt a Miskolczi Napló által 1913-ban indított tematikus melléklet, az Otthon megjelentése is jelzi (7. kép).⁷⁰ Sokat tettek ugyanakkor a városi polgár ízlésének, a közönség művészeti-szellemi nyitottságának formálásáért azok a kissé didaktikus, ugyanakkor nagyon hatásos kiállítások is, amelyek a friss művészeti törekvéseket hozták közel, mint az Iparművészeti Kiállítás 1904-ben, vagy a szintén 1904-től rendszeresen megrendezett nyomdaipari bemutatók.



7. kép:

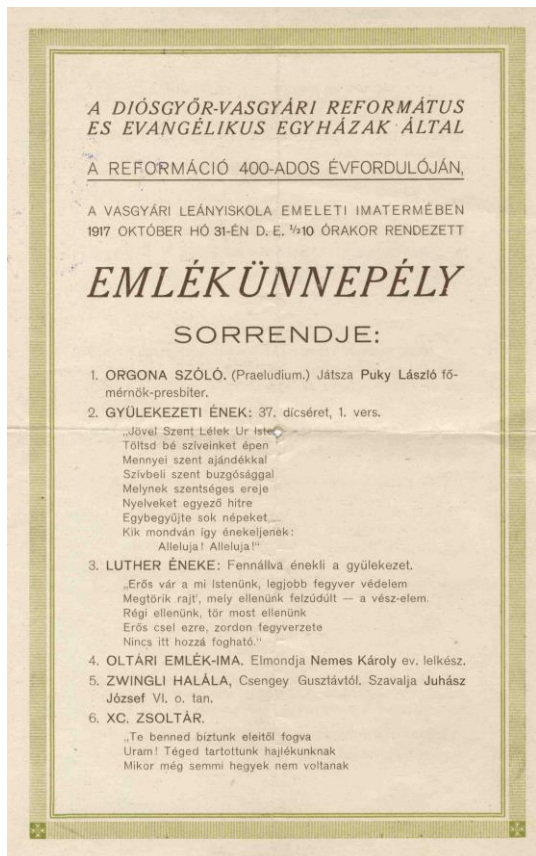
Az Otthon
első számának címlapja,
HOM HTD 53.3140.1

⁶⁸ DOBROSSY–ESZENYI–ZAHUCZKY 2008. 21.

⁶⁹ SZABADFALVI 1987. 93.

⁷⁰ HOM HTD 53.3140.1. *Otthon* I. (1913)/1. (június)

Az Iparművészeti Kiállítás kapcsán maga Lyka Károly, a neves művészettörténész is kiemelte a miskolci polgárok országosan is egyedülálló vállalkozásának jelentőségét. Az art nouveau nemzeti vonulatának kiteljesedését a különféle nyomdaipari termékek igényes új megjelenése (8–9. kép), vagy az egyedi alkotásokként is értelmezhető ex librisek⁷¹ mellett az új művészeti célkitűzések széles körű megismertetését célzó előadások is segítették. Ilyen volt az ismét csak Balogh Bertalannak köszönhetően a Városháza nagytermében Körösfői-Kriesch Aladár előadása is 1904 májusában.⁷²



8. kép A Vas- és Fém munkások táncvigalomra szóló meghívója, 1918. április. HOM HTD 82.24.1

9. kép A Diósgyőr-Vasgyári Református és Evangélikus egyházközségek közös ünnepségének műsorlapja, 1917. október. HOM HTD 87.26.1.16.

Az első világháborút megelőző évtizedben tehát a város megjelenésén a megjelenő új izmusok rajtahagyták nyomukat a köztér megjelenésén, de a polgárok önkifejezési eszközein is. A historizmus és a szecesszió kettőssége az épületek homlokzatain a hivatalos, ünnepélyes, olykor ólomsúlyú birodalmi közízlést, ugyanakkor a fejlődő, átalakuló polgárság önkifejezési formáinak átalakulását is jól mutatta. Elég, ha csak a Raksányi Dezsőnek a Megyeháza számára készült alkotásaira gondolunk: egyrészt az 1913-ra elkészülő, a régió történelmi tájait és jeleneteit ábrázoló falképekre, másrészt a Zsolnay Gyár által kivitelezett két monumentális kályhára,⁷³ vagy a vármegyei portrégalériára, illetve a háború alatt elkészült, de csak azt követően felállított Deák Ferenc-szoborra.⁷⁴ Mindezek akkor készülnek, amikor, Nagybánya szellemében, miskolci születésű művészek – köztük Gross Béla, Kóris Kálmán, Ruff Ferenc, Kun József vagy a Ferenczy Károly festőiskolájában nevelkedő Sassy Attila – új művészeti kört formálnak a városban.⁷⁵

⁷¹ Sassy Attila a korszak neves miskolci költőjének fivére, művésznevén Aiglon számos ilyen szecessziós ex librise ismert a korszakból. KÁRPÁTI–KOSTYÁL–VERES 2005. 19.

⁷² DOBROSSY 2003. 1028.

⁷³ THURZÓ NAGY 1968. 24.

⁷⁴ MNL BAZML IV-1903/a 9. köt 168/kgy.14524/ki. 1917.

⁷⁵ KÁRPÁTI–KOSTYÁL–VERES 2005. 19.; GYULAI 2000. 29.

A háború kitörését közvetlenül megelőzően, 1914 március–áprilisában a helyi művészeti élet hírei között még szerepelt, hogy a miskolci művészek csoportja kiállításon mutatja be új műveit, illetve, hogy megnyílt Abonyi Ernő festőművész Széchenyi utcai festőiskola, de ezek a békeévek vonulatába illeszkedő utolsó momentumok voltak.⁷⁶ Az új miskolci művészek 1914-ben már a miskolci Művész Klub tagságával egy művésztelep megalakításának gondolatát is megfogalmazták, mely elképzelést a Felvidéki Műbarátok Köre is támogatta.⁷⁷ A háború azonban a kiállítások és új tervek sorát egy időre megakasztotta (10. kép).



10. kép Az Otthon című lap felvételei a Felvidéki Műbarátok Köre Antik Kiállításáról 1913-ból.
HOM HTD 53.31.40.

Mozi

A Közművelődési Egyesület rendkívüli, egész városi közművelődést behálózó szerepe tűnik ki abból is, hogy a Miskolcon a századforduló előtt megjelenő vándor-mozgókép színházak rendszeres megjelenését felkarolta. A századfordulóra úri körökben is kedvelt szórakozássá váló mozi-látogatás Miskolcon is hamar népszerű lett, azonban sokáig nem kapott állandó épületet, ezzel lemaradva a vidéki nagyvárosok sorában, ahol önálló moziépítészeti kibontakozóban a századforduló első évtizedében.⁷⁸

A fővárosi Uránia Tudományos Színház és a Közművelődési Egyesület 1900-ban már arról álapodott meg, hogy az Uránia vidéki előadásainak hálózatában Miskolc az egyik helyszíneként szerepel majd.⁷⁹ A későbbiekben az Egyesületnek lehetősége volt az előadások témájára javaslatot tenni, abba beleszólni, cserébe viszont a színház épületében állandó helyet, illetve kezelőszemélyzetet kellett biztosítaniuk. Mindeközben a Búza téren működő vándor mozgók, ahogyan a korszakban nevezték (Lifka József, Klein Ignác, Ernszt Soma vándorszínházai), egymás mellett működtek alkalmi sátrakban,

⁷⁶ THURZÓ NAGY 1968. 23.

⁷⁷ THURZÓ NAGY 1968. 23.

⁷⁸ http://bfl.archivportal.hu/id-314-fabo_beata_moziepitesez_es_varos.html#jegyz11 (2014. 09. 06.)

⁷⁹ BÉRES 2009. 26.

a nézőknek csupán állóhelyet biztosítva.⁸⁰ A Búza téren időszakosan csupán a Király Bioszkóp film-színháza működött a háború alatt. A legjelentősebb, állandó filmszínház az Uránia lett az I. világháború éveiben, amint azt a napilapok műsorhirdetései tanúsítják, 1913-ban ugyanis megkapta a mai Széchenyi utca 84. szám alatti földszintes polgárházban működési engedélyét. Vetélytársa, az Apolló Nagy Mozcószínháza már 1911-től létezett a Széchenyi utca 19. szám alatti Weidlich-palota pinchehelyiségében.⁸¹ Az újra és újra működési szabályzat kérésére kötelezett mozik helyzetét végül egy 1914-ben létrehozott tervezet rendezte, amelyet 1916-ban elfogadva kimondták, hogy a vállalkozók törvényesen működtethetik mozcószínházait. Ennek a helyzetnek azonban a háború utolsó évében az vetett véget, hogy a mozikat állami üzemeltetés alá vonták.⁸² A háború éveiben vetélkedő két miskolci mozi, az Uránia és az Apolló egyaránt külföldi kapcsolatokkal bírt, míg a Schweitzer Albert és Kertész Zsigmond által működtetett Uránia svájci kapcsolatokkal rendelkezett, addig az Apolló tulajdonosai, Sándor Alfréd orvos és Fazekas Imre Franciaország felé orientálódtak. Mivel azonban a háború idején Sándor Alfréd Amerikába távozott, Fazekas Imrét pedig besorozták, az Apolló hamarosan beolvadt az Urániába.⁸³ A filmeket különböző nemzetközi filmgyártó cégektől kölcsönözték, mint a dán Nordisk, a Deutsche Bioscop és a Meitzer, később a háború idejéből pedig a francia és bécsi kölcsönző-cégek nevét ismerjük.⁸⁴

A háború vége azután minden tekintetben egy új korszakot nyitott a miskolci mozik történetében, hiszen nem csupán a moziigazgatók: Kertész Imre, illetve Veres János 1920-ban bekövetkezett halála, de a filmkészítés és kölcsönzés tematikája, mögöttes gondolatvilága is átalakult a Trianon utáni évtizedekben.⁸⁵ A meglehetősen széles körű, olcsó szórakozást nyújtó moziktól ezután már elvárták a nemzeti célok szolgálatát, ami túllép a háború alatti, a napi gondok, a frontról érkező rossz hírek enyhítését célzó igényeken,⁸⁶ illetve – tudományos és oktató filmek esetében – a közművelődési célú elképzeléseken. A sajtó élénk érdeklődése által is kísért mozi-láz vegyes visszhangot váltott ki a különböző szakmai-társadalmi körökben. Érthető módon a nézőközönséget elvonó mozikkal szemben az Országos Színészegyesület levélben tiltakozott a városi tanácsnál. Érezhető volt a színház válsága is, hiszen a háború kitörését megelőző évben a város átvéve a színház üzemeltetését pályázatot írt ki a színházigazgatói posztra és a színház bérbeadására. Ezt Palágyi direktor a személyét és működését ért kritikaként értékelte, és a tanácsi ülésen, illetve a sajtóban is megjelenő válaszában említette, hogy a közönség elégedetlen a színházi tematikával, ami mérhetővé vált a nézőközönség számának csökkenésében. Megjegyzi azonban, hogy mindenütt máshol is a Miskolcon játszott darabokat adják a színházak, ezek a darabok gyengék ugyan, de a szerzők nem írnak jobbakat. Mindezek mellett a mozi vonzereje általában is felerősödött, ami a háború alatt csak növelte a mozgóképek nézettségét a színház népszerűségének rovására.⁸⁷

Színház

A város ugyanakkor méltán volt büszke színházára, amelyet a századfordulón, 1902-ben nagyobb léptékű felújítás révén tettek alkalmassá a megváltozott igények kielégítésére. Az épület nyugati oldalára ekkor készült három nagy méretű ablak a természetes fény beengedésére, új öltözőket alakítottak ki, illetve az igazgatónak is létrehoztak egy szobát. A színház helyzete azonban a háború kezdetétől egyre nehezebbé vált. 1916-ban a város átvette a Miskolci Nemzeti Színház ingatlanvagyonát és tartozásait is, az igazgató, Palágyi Lajos,⁸⁸ aki tizenhárom éven át volt a színház direktora, majd Szegeden folytatta pályáját, a háború kezdeti éveit alatt bekövetkezett súlyos anyagi helyzetben kényte-

⁸⁰ BÉRES 2009. 22.

⁸¹ DOBROSSY 2003.

⁸² DOBROSSY 2003.

⁸³ DOBROSSY 2003. 1005.

⁸⁴ A párizsi *Pathé Frères*, a *Léon Gaumont* vagy a bécsi *Projectograph* váltak ismertté.

⁸⁵ DOBROSSY 2003/b. 1004.

⁸⁶ [a] *mozgószínház oktat is, megnevettet és megríkat* – fogalmaz az *Ellenzék* című lap 1907. november 27-ikén megjelent számában.

⁸⁷ *Miskolczi Napló* 1913. nov. 11.

⁸⁸ SÁNDOR 2003. 316-17.

len volt a jegyárakat leszállítani, de ez sem tette működtethetővé a színházat, így hamarosan több alkalommal is arról értesülünk a városi jegyzőkönyvekből, hogy a színház az árak emelésére kér engedélyt.⁸⁹

A háború, érdekes módon, a mozik esetében az egymással rivalizáló két mozgókép-színház harcát hozta, a zenei életben pedig a nehéz viszonyok ellenére is egy határozott fejlődést, addig a színház iránti érdeklődés, úgy tűnik, csökkent. A korabeli sajtóban is érzékenyen reagáltak a megváltozott helyzetre: „reményünk lehet arra, hogy közönségünk eddigi letargiájából feleszmél, s újból szeretetébe veszi a színházat, s az ünnepek letelte után is méltó támogatója lesz a magyar színészetnek... A színészet nevelő hatása közönségünkre most is ép oly szükséges, sőt talán inkább mint máskor!” – írja Keresztessy Sándor 1914-ben, mivel a karácsonyi ünnepek alatt tovább csökkent a színházba látogatók száma.⁹⁰ A szakírónak számító Keresztessy nagyon jól látta, hogy milyen lehetőség és eszköz a színház a korabeli közművelődésben, amikor a következőket tette hozzá: „Hisz’ a magyar irodalom, ének és zene szól mifelénk arról a deszkákról, melyekről 57 év óta élvezzük a magyar színészet népmívelő hatását”.⁹¹

A város, az anyagi biztonság és háttér megteremtésével, lehetővé tette, hogy a háború ideje alatt kiszámíthatóan tovább működjön az intézmény. A színházi előadásokat és a napilapok műsorán lévő darabjait tanulmányozva, arra juthatunk, hogy az igazgató elsősorban operettek⁹² műsorra tűzésével igyekezett a háborúban közönyössé és megtörtté vált közönséggel elfeledtetni a hétköznapi gondjait. A háború első évében Palágyi direktor olyan színvonalas előadásokkal próbálta az érdeklődést fenntartani, mint a berlini Deutsches Theater előadásában bemutatott Hans Heinz Ewers-darab, A prágai diák.⁹³ A tematika olykor nagyon is aktuális háborús témát érintett, mint Pásztor Árpád 1914 decemberében bemutatott „Ferenc József azt üzenté...” c. harctéri énekes játéka, amelyet dr. Márffy Károly társulatának országos körútja hozott el Miskolcra. A darabot az itt állomásozó helyőrség katonaságának külön is bemutatták.⁹⁴ Úgy tűnik azonban, a későbbiekben ezek az erőfeszítések meghaladták a város anyagi erejét, és a polgárok érdeklődése inkább az árak hirtelen gyors emelkedése, az élelmiszerellátás biztosítása, a fronton szolgálatot teljesítők támogatása és a közigazgatás működésének fenntartása felé fordult. A Miskolcra elszármazó és később híressé vált színészek, énekesek pályáját azonban a város és a helyi sajtó továbbra is figyelemmel követte, többen tanultak ugyanis Miskolcra Rákossy Szidi neves színiiskolájában és az országos Színiakadémián is.⁹⁵

Miskolc művészeti életét az első világháború időszakában nem szakíthatjuk ki abból az értelmezési keretből, amit a századforduló, majd a századelő jelent.⁹⁶ A kiegyezés, a millenniumi ünnepek, majd a századelő új művészeti irányzatai mind-mind rajta hagyták nyomukat a város művészeti életén. Itt természetesen a köztéri szobrászat alkotásai, főként hivatalos megrendelésre készült portrék és az alkalmazott művészet, iparművészet, a város képét alakító, a homlokzatokon megjelenő művészeti alkotások sorát tekintjük a város kulturális élete szempontjából meghatározónak (11. kép).

⁸⁹ MNL BAZML IV-1903/a 10. köt. 262/kgy. 26961/ki.1918.

⁹⁰ *Miskolczi Napló* 1914. dec. 30.

⁹¹ *Miskolczi Napló* 1914. dec. 30.

⁹² A *Tökéletes asszony*, a *Mozitündér* vagy a *Madarász* c. operettek mellett főként olyan színművek jelentek meg a repertoáron, mint a *Táncosnő* vagy a *Bíboros*.

⁹³ *Miskolczi Estilap* 1914. jan. 15.

⁹⁴ *Miskolczi Estilap* 1914. dec. 31.

⁹⁵ *Miskolczi Estilap* 1914. jan. 18. Kissházy Sári, Fenyő Ilonka, Szabady Vilma, Alexy Olga, Sasi Nagy Kató, Réz Marcsa, Szekrényessy Anna, Farkas József, Kállay Jolán, Garamszeghy Sándor, valamint Sztankóczy Pista és Czeglédi János neveit említi a cikk. Előbbek közül kiemelkedik Szekrényessy Anna, aki nemzetközi hírű operaénekesnő lett.

⁹⁶ Miskolc kulturális 19–20. századi kulturális életéről bővebben: GYULAI 2013



11. kép: Erzsébet királyné szobrának felavatása a Népkertben. HOM HTD 74.641.1

A kiegyezés és a századforduló kétarcú megjelenése főként annak a kettősségnek köszönhető, hogy a hivatalos bécsi neobarokk historizmusa egyszerre volt jelen kormányzati részről is támogatottan az újonnan megjelenő, népi motívumokat felhasználó szecesszióval. Az új ízlés felkarolása társadalmi réteghez is kötődött, hiszen azt a vagyonos nagypolgárság támogatta főként, amely a gazdasági élet motorja is volt egyben. A közízlést formálták ugyanakkor a hivatalos megrendelésre készült köztéri szobrok, vagy a megyeháza számára készített egész alakos festmények, illetve a város képét meghatározó bérpaloták homlokzatai, amelyek nagy része még a historizmus jegyében született.

Irodalmi élet

Végül nem hagyhatjuk figyelmen kívül a város művészeti-irodalmi életének reflektálását a háború eseményeire. Az eddigiekben nagy korszakhatárok között áttekintett századfordulós majd háborús időszak művészeti, kulturális életét árnyalja az a kép, amely az itt említendő néhány momentum által megrajzolható. Miskolc irodalmi centrumként lényegében a háború előtt nem volt tekinthető, az irodalmi életet elősegítő, inspiráló sajtója is csak jóval a háború után az 1920-as években indult fejlődésnek igazán. Ennek ellenére fontos hagyományai, gyökerei voltak a város irodalmi életének. Ilyen módon kell számba vennünk Lévay József líceumi tanár, vármegyei főjegyző, alispán költői életművét, aki éppen 1918-as haláláig szüntelen alkotott. Hozzá hasonlóan (bár tiszteletbeli) tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának a miskolci születésű Dayka Gábor és Tárkányi Béla is. Itt írta memoárját Déryné, és ide kötődött 1886–1891 között Kozma Andor, valamint 1903 és 1906 között itt tanított, a már ekkor is fővárosi irodalmi lapokban publikáló Kaffka Margit író. Az 1900-as évek első felében pedig itt tevékenykedett a számos megzenésített verse révén ismertté vált Sassy Csaba költő is.⁹⁷ A háborúra reflektáló irodalmárok között őt emeljük ki, mint miskolci, fronton szolgálatát teljesítő köl-

⁹⁷ HALMAY–LESZIH 1929. 241.

tőt.⁹⁸ Egyházi íróként Apostol Bertalan, illetve a költőként is ismertté vált Balázs Győző neve mellett Vadnay Károly, Borsodi László, Bródy Zsigmond, Dominkovich Mária, Kovács Lajos, Tóth Pál feltétlenül említendőek. Emellett a város jelentős tudományos intelligenciával bírt, ha csak a történetíróként ismert Szendrey Jánosra, dr. Bruckner Győzőre, Brósz Károlyra, dr. Révész Kálmánra, Marjalaki Kiss Lajosra, Leszih Andorra, Nyíry Dánielre vagy dr. Kovács Gáborra gondolunk.⁹⁹

Háború és művészet

A képzőművészet reakcióját a világháború eseményeire legteljesebben talán Meilinger Dezső művei prezentálják. Az egri születésű, a Képzőművészeti Főiskolán és Szolnokon tanult művész 1910-ben állított ki először Miskolcon és 1919-ben már a harmadik kiállítását rendezte a városban, ekkor indította el Nyitray Dániel szobrászművésszel közösen a miskolci Szabadiskolát, a Művésztelep elődjét.¹⁰⁰



12. kép: Meilinger Dezső: Hadnagy. Képeslap, 1915. Zempléni Múzeum, Szerencs

A fiatal művész célja pedig éppen nem csupán a művészképzés, de a város közízlésének formálása, képzőművészeti életének fellendítése is volt, hiszen a háború egy időre megállította ezt a folyamatot.

A nagybányai hagyományokat követő művésztelep nagyon fontos szellemi-művészeti központtá vált a korszakban. A világháború kitörése Szolnokon érte, ahonnan a miskolci 10. gyalogezredhez vonult be szolgálatra, a háború után pedig a városban telepedett le.¹⁰¹ Háborús élményeit, a 10-es honvédezred fronton töltött mindennapjait megörökítő rajzait (12. kép), festményeit, a szintén vele szolgálatot teljesítő hadifestő tiszttel, Kövér Gyulával közös kiállításán, a vármegyeháza nagytermében tartott „Hadi kiállításon” mutatta be 1917 decemberében.¹⁰²

Ezen túl azonban csupán elvétve találkozunk képzőművészeti kiállításokkal a háború alatt Miskolcon. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, majd Eperjesen rajztanárként dolgozó miskolci Bartus Ödön, aki szintén részt vett a világháborúban, kényszerűségből, nem lévén más alkalmas helyszín 1918 novemberében, kénytelen volt az Újságterjesztő helyiségében kiállítani. Később a Meilinger és Nyíry által alapított Szabadiskolában akvarell-festést tanított.¹⁰³

Direktebb volt talán a művészet és a háború kölcsönhatása a háborúban elesett hősök emlékére megnyitott temető szobrászati elemeinek elkészítésénél és a háború alatt többször tervezett hősi emlékművek felállításánál. A szintén felmerülő gondolat: a háborús eseményeknek és hőseiknek emléket állító múzeum és emlékmű terve is csak papíron maradt a hadikiadásokkal megterhelt városban,¹⁰⁴ ahogyan például egyéb művészeti kollektív megvásárlására sem maradt a városnak kapacitá-

⁹⁸ THURZÓ NAGY 1968. 41. A Levél a San partjáról, vagy a Szentgály Gyula által megzenésített Strypa partján kezdetű költeményei kifejezetten a harctérről íródtak.

⁹⁹ HALMAY–LESZIH 1929. 242.

¹⁰⁰ KISHONTY 1986. 2.

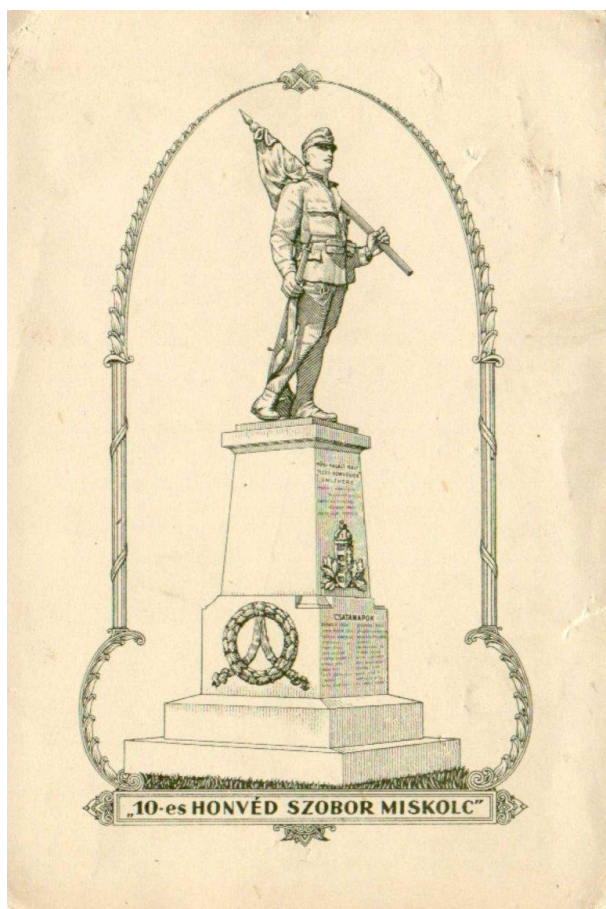
¹⁰¹ DOBROSSY–ESZENYI–ZAHUCZKY 2008. 164.

¹⁰² HALMAY–LESZIH 1929. 266. A sorsa meglehetősen mostoha volt abban a tekintetben, hogy annak lezárulta után a kollektív az egri Lyceum pincéjébe került, majd jó része elkallódott, illetve főleg Meilinger és Kövér rajzai a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményébe kerültek.

¹⁰³ HALMAY–LESZIH 1929. 261.

¹⁰⁴ Dr. Németh Imre bizottsági indítványa az Avas hegyére képzelte el az új emlékművet és múzeumot is alapított volna, de a törvényhatósági tanács elhalasztotta a nemesnek ítélt kezdeményezést. MNL BAZML IV.-1903/a 7. köt. 30/kgy. 4450/ki. 1915.

sa.¹⁰⁵ Tény viszont, hogy 1918-ban a törvényhatósági tanács előterjesztésére megbízták a városi közös temető keleti oldalán, ma a Deszka-temető melletti területen kialakított Hősök temetőjének végleges rendezésével és szobrászati elemeinek elkészítésével Gárdos Aladár szobrászt és Kaszab Miklós műépítést.¹⁰⁶ A háborúban elesett hősök tiszteletére készül emlékmű későbbi felállításáról pedig két nemes adományozó is igyekezett gondoskodni: Schrecker Lipót, a Borsod-Miskolczi Gőzmalom Rt. igazgatója és Győry Ödön, törvényhatósági bizottsági tag.¹⁰⁷ A világháború hőseinek emlékére a város különböző kerületeiben és intézményeiben elhelyezett emlékművek már szorosabban a két világháború közötti miskolci művészet reprezentánsai.¹⁰⁸ Melotai Nyilas Sámuel márvány emlékműve a mai Berzeviczy Gergely Szakközépiskola épületében az iskola elesett tanárainak és diákjainak állít emléket. Hejőcsaba hősi halottainak a település 1921-ben állított szobrot a katonák nevével a talapzatán, amely egy a harcokból megtérő katonát ábrázol karján gyermekével. Érdekes története lett a második világháborúban megrongálódott, majd később szovjet emlékműként újraértelmezett, szintén Gabay Sándor műveként eredetileg 1928-ban felállított, majd 1948-ban megújított, katonát és családját megmintázó bronzszobornak.



Az eredetileg 1927-ben felállított Vass Viktor által alkotott Tizeshonvéd emlékművet a Rudolf laktanya előtt József főherceg avatta fel. 1976-ban lebontották és a Hősök temetőjében állították fel, majd az egykori József laktanyával szemben, mai helyén 1991-ben helyezték el újra. A szobor által mintázott honvéd jobb kezében földre támasztott puskát, bal kezében zászlót tart. A szobor talapzatát az adományozó települések neveivel vésett bronzkoszorúk és Sassy Csaba verse díszítik (13. kép). Végül pedig nem feledkezhetünk meg a miskolci vasutas hősök emlékművéről sem a Mindszent téren. A földre hajtott zászlót tartó bronz katona szobor a hősi halottak neveivel vésett márványtáblára tekintve áll a MÁV miskolci Központi épületének sarkán, alkotója Aszalay Gyula volt 1936-ban.¹⁰⁹

13. kép: 10-es honvéd-emlékmű. Képeslap, 1927.
II. Rákóczi Ferenc Városi és Megyei Könyvtár, Miskolc gyűjteménye

¹⁰⁵ 15.000 koronáért Dr. Szendrei János műgyűjteményét szerette volna a város megvásárolni, de erre végül nem került sor a pénziány miatt. MNL BAZML IV-1903/a 8. köt. 131/kgy.18825/ki.1916.

¹⁰⁶ MNL BAZML IV-1903/a 10. köt. 105/kgy. 1918.

¹⁰⁷ MNL BAZML IV-1903/a 7. köt. 47/kgy. 9409/ki. 1915.

¹⁰⁸ GODA 2003. 502.

¹⁰⁹ Az emlékművekhez lásd: <http://www.kozterkep.hu>; CSORBA1975. 36.

A háború éve alatt a felolvasóestek, előadások eltűnni látszanak a sajtót szemlélve. Helyüket a Vöröskereszt-hét hangversenyei, katonai zenekarok művészestélyei és iskolák jótékonyági rendezvényeinek kulturális kínálata veszi át.¹¹⁰ A Közművelődési Egyesület tevékenysége is részben szünetel és csak a háború után, 1923-tól szerveződik újjá Lévy József Egyesület néven. Sajátos jelensége volt a háborúnak, hogy hasonló névvel (Lévy-kör) már Bottlik József megyei főispán igyekezett korábban, 1917 folyamán a megyei kulturális életet függetleníteni Miskolc várostól, de kezdeményezése kudarcba fulladt.¹¹¹

*

Hogy a város kultúrpolitikája milyen nehézségekkel nézett szembe a háború végéhez közeledve, jól jellemzi dr. Valentényi Gáspár Miskolc kultúrpolitikai helyzetét összegző cikkének néhány sora: „olyan időket élünk, mikor kulturánk abban a veszélyben forog, hogy a kultúra eszközei meg tönk... Bizonyára terhes munka vár a jövő nemzedékre, hogy felépítse, újjáalkossa azt, amit e vérzőn lerombolt.” Megjegyzi, hogy a város oktatási hálózatának extenzív növekedésével együtt számos olyan rendezetlen terület van, amely központi irányításra szorul. Ennek eszköze pedig egy – más vidéki városokban már működő – kultúrpolitikai osztály lehetne. A közoktatás és a felsőoktatás ügye mellett kiemeli a közművelődés egyéb területeit is. „A modern várospolitiká ma már az iskolán kívüli, ún. szabadoktatás ügyét is tevékenységi körébe vonja. Aligha nagyítás, mikor azt állítjuk, hogy ebben a tekintetben városunk még irdatlan rengeteg... Itt kell szöbhözni a Közművelődési Egyesület újjáéremtésének dolgát, amivel kapcsolatba lehetne hozni a népszerű főiskolai tanfolyamokat is. Végül nem sokáig várható már magára a kulturálatával egyetemben napirendre kerülő városi közkönyvtár ügye sem.”¹¹² Teendő tehát volt elég azon a területen, amelyet a háború viharai által lerombolt láthatatlan háló, a műveltség területén elszenvedett a város.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc

F = Fotótár

HTD = Történeti Dokumentáció

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc–Alsószolca
IV-1903/a = Miskolc thjf. város törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyve

BIBLIOGRÁFIA

BERECZ 1999

BERECZ József: *Borsod megye és Miskolc múzeumügye a helyi sajtó tükrében 1892–1949*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1999

BÉRES 2009

BÉRES Beáta: *Memento Mozi, Miskolc mozitörténete a kezdetektől 2008-ig*. Cine-Mis Nonprofit Kft., Miskolc, 2009

CSORBA 1975

CSORBA Zoltán: *Miskolc irodalmi, képzőművészeti és tudományos emlékei*. Művészeti és Propaganda Iroda, Miskolc, 1975

DEÁK é. n.

DEÁK Gábor: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc város művelődésügye 1918-ig*. Miskolc. Gépelt kézirat. HOM HTD Ltsz. 82.131.1.1. (28 lap)

¹¹⁰ *Miskolczi Napló* 1917. nov. 27. A 10-es honvédek művészestélyéről, vagy a *Miskolczi Napló* 1917. november 20. A Vöröskereszt-hét eseményeiről. Az érseki Leánynevelő Intézet növendékeinek jótékony célú előadásáról *Miskolczi Napló* 1917. december 15.

¹¹¹ THURZÓ NAGY 1968. 75.

¹¹² *Miskolczi Napló* 1917. okt. 21.

DEÁK 2003

DEÁK Gábor: A római katolikus egyház, In: Dobrossy István (főszerk.): Miskolc története IV/2., 1848-tól 1918-ig, (Miskolc története 6 kötetben), Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár-Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 836–850.

DOBROSSY–ESZENYI–ZAHUCZKY 2008

DOBROSSY István–ESZENYI Miklós–ZAHUCZKY László (szerk.): *Miskolci életrajzi lexikon*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány–Miskolc Város, Miskolc, 2008

DOBROSSY 2003

DOBROSSY István: A „mozgóképek”, „mozgósínházak”, „mozik”, a filmvetítés története. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 2. 1001–1005. (*Miskolc története 6 kötetben*)

GODA 2003/a

GODA Gertrúd: Emlékművek születése Miskolcon (1945–1960) = *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLII.* (2003) 499–510.

GODA 2003/b

GODA Gertrúd: Goda Gertrúd: A miskolci képzőművészet múltja. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 2. 1006–1039. (*Miskolc története 6 kötetben*)

GYULAI 2000

GYULAI Éva: „Miskolci portrék” 1750–1950. *Miskolc régi képeslapokon*. [Kiállítási katalógus] A Herman Ottó Múzeum és a Miskolci Galéria kiállítása Miskolci Galéria Rákóczi-ház 2000. augusztus 19–szeptember 17. Szerk.: DOBRÍK István. Miskolci Galéria, Miskolc, 2000

GYULAI 2013

GYULAI Éva: Cultural Institutions and Scenes in Miskolc, 1830–1930 = *Studia Historyczne – Kwartalnik wydawany przez Komisję Historyczną Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie LVI.* (2013)/4. 549–578.

HALMAY–LESZIH 1929

HALMAY Béla–LESZIH Andor: *Miskolc*. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Miskolc, 1929 (*Magyar Városok Monográfiája 5.*)

LEHOTAY 2011

LEHOTAY Veronika: Közjogi korlátozások Magyarországon a Horthy-korszak második felében = *Miskolci Jogi Szemle 6.* (2011)/2. 68–86.

LÉNÁRT 1994

LÉNÁRT Béla: Pedagógusok és közművelődés Miskolcon (1868–1919) (A miskolci Tanügyi Kör és a miskolci Elemi Iskolai Tanítók Otthona és Segélyegylete rövid története) = *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv VII.*(1994) 168–215.

LÉNÁRT 2003

LÉNÁRT Béla: A könyvtárak és a múzeum. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 2. 924–934. (*Miskolc története 6 kötetben*)

KÁRPÁTI–KOSTYÁL–VERES 2005

A szecesszió vidéke. A vidék szecessziója. [Kiállítási katalógus] A megyei Múzeumok Igazgatóságainak Szövetsége Vándorkiállítása 2005–2008. Szerk.: KÁRPÁTI László–KOSTYÁL László–VERES László. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumi Igazgatóság, Szolnok, 2005

KAPUSI 2003

KAPUSI Krisztián: A közoktatás Miskolcon. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 2. 887–924. (*Miskolc története 6 kötetben*)

KISHONTY 1986

KISHONTY Zsolt: Meilinger Dezső. Kiállítási katalógus. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1986. [1–4.]

PÁSKÁNDY 1941

PÁSKÁNDY János: *Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve*. A szerző kiadása, Budapest, 1941

SÁNDOR 2003

SÁNDOR János: *A szegedi színjátszás krónikája. A kőszínház és társulatainak története 1883–1944*. Bába Kiadó, Szeged, 2003

SOMORJAI 2003

SOMORJAI Lehel: Miskolc az I. világháború éveiben. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 1. 180–194. (*Miskolc története 6 kötetben*)

SZABADFALVI 1987

SZABADFALVI József: *Írások Herman Ottóról és a Herman Ottó Múzeumról*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1987 (*Borsodi Kismonográfiák 25*)

TÓVÁRI 2003

TÓVÁRI Judit: Egyesületek. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 2. 723–772. (*Miskolc története 6 kötetben*).

THURZÓ NAGY 1968

Thurzó Nagy László: *Miskolci Lexikon 1900–1940. XII. kötet: A város krónikája 1914–1917*. Kézirat. Budapest–Miskolc, 1968 (Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Könyvtára)